

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN STRATEJİK İNSAN SERMAYESİ KAYBI: BEYİN GÖÇÜ

Arş. Gör. Numan KURTULMUŞ*

GİRİŞ

Ülkeler arası yüksek vasıflı bilim adamı ve meslek erbabının göçü insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, yakın zamana kadar literatürde fazlaca yer işgal etmiyordu. Araştırmacılar ve akademisyenler daha ziyade sanayileşmenin getirdiği "kitle göçleri" ve bunun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sonuçları üzerinde duruyorlardı. Fakat ikinci dünya savaşı sonrası gelişmeler "beyin göçü" olayını gündeme getirdi. Gerçekten savaştan sonra hem ülkeler arası kültürel ve teknik mubadele artmış, hem iletişim ve yayın imkanları genişlemiş, hem de ülkeler dikkatlerini kalkınma hedeflerine teksif etmeye başlamışlardı. 1960'lara gelindiğinde vasıflı bilim adamı göçünün ulaştığı vahim boyutların farkına varılarak, olaya "beyin göçü" adı konuldu.

Bu yüzyıla gelinceye değin "kolonyalizm" vasıtası ile dünyanın doğal kaynaklar ve işgücü rezervlerini elinde bulunduran batılı kalkınmış ülkeler, bugün de kalkınmaları için gerekli üstün beyin gücünü geliştirmekte olan ülkelere devşirmektedirler. Bu açıdan beyin göçü meselesi masum bir göç olayı olmayıp uzun dönemli stratejik ve siyasi hedeflerin de bir parçasıdır.

* I.Ü. İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Araştırma Görevlisi

Bu makalemizde, beyin göçü konusunda bir literatür taraması mahiyetinde beyin göçünün genişliği, önemi, sebepleri, beyin göçünü önlemeye yönelik politika ve uygulamalar üzerinde durulacak ve Türkiye'ye özgü sebeplerle önleyici politika teklifleri gündeme getirilecektir.

I- TANIM VE TESBİTLER

Vasıflı, yetişmiş bilim adamı göçünün ulaştığı boyutlar ilk olarak 1960'lı yıllarda İngiltere'de dikkati çekince, bu harekete akademisyenler "The Brain Drain" adını verdiler. O günden bu yana yapılan çalışma ve araştırmalarda beyin göçü batılı kaynaklarda "The Brain Migration" ve "Migration of Talent" gibi deyimlerle de ele alındı. Bu terimlerden "The Brain Drain" en çok kullanılanı ve kanaatimizce beyin göçünü taşıdığı anlamı etimolojik açıdan en iyi yansıtanıdır.

Kısaca, beyin göçü "yüksek mesleki niteliği haiz işgücünün kendi anavatanından başka ülkelere çalışmak amacıyla gidişi" şeklinde tanımlanabilir. Tanımı biraz daha genişletecek olursak, yüksek tahsilli, mesleğinde, uzmanlaşmış, üstün zekâ ve kapasiteye sahip kabiliyetli elemanların çeşitli sebeplerle yurtdışına çıkıp orada yerleşmelerine "beyin göçü" diyebiliriz.

Beyin göçü ile ilgili birbirine yakın diğer bazı kavramlar daha vardır ki, onları da burada kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Beyin göçü, göç veren ve göç çeken ülkeler açısından incelendiğinde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göç söz konusu olduğu gibi, gelişmiş ülkelere yine gelişmiş ülkelere doğru bir akımın (mesela; İngiltere veya Kanada'dan ABD'ye) varlığı da ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olan akım "beyin göçü" olarak ele alınırken, gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki bilim adamı göçü "Beşeri Kapitalin Uluslararası Dolaşımı" şeklinde değerlendirilmektedir¹.

C. Zimmermann; beyin göçünün gelişmiş ülkelere sağladığı stratejik avantajları kastederek, beyin göçünü "İlim Personeli Korsanlığı" olarak nitelendirmektedir².

Gelişmekte olan ülkeler için önemli konulardan birisi de mekan değişikliği olmaksızın aydın insanların beyinlerinin göçmesidir. Kalkınmış batılı ülkelerin her bakımdan üstün ve kendileri için bulunmaz bir cennet olduğu fikrine sahip olan aydınlar ülke gerçeklerine bu ülkelerin gözlükleri ile bakmaktadırlar. Ulusal kültürleri ile yabancılaşan aydınlar düştükleri "inferiority complex" içerisinde fiilen göç etmeseler bile ülkeleri için kayıp sayılmalıdırlar. 1949 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan "Decolonisation" kanunu çerçevesinde kolonilerinden çekilmek zorunda kalan batılı kalkınmış ülkeler etkileri altındaki ülkelere ayrılırken, uygulamakta oldukları eğitim sistemlerinin bozulmaması için gerekli tedbirleri almışlar, uzlaşmacı yöntemleri işbaşında bırakarak "sömürge aydını" tipinin canlı kalmasını sağlamışlardır. İngilizlerin Hint yarıkıtasında uyguladıkları politikalar bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ele alınması gereken bir diğer kavram, "Beyin Gücü Kaybı"dır. Beyin Gücü Kaybı deyimi çerçevesinde kendi konularında yüksek düzeyde bilgilerle donatılarak müstakillen fikir üretilebilecek, metod geliştirebilecek ve yeni araştırmacılar yetiştirilmesi sağlanabilecek bilim adamlarının çeşitli sebeplerle akademik çalışmalardan tamamen veya

kısmen uzaklaşmaları sonucu ortaya çıkan durum anlatılmaktadır³. Akademik çalışmalardan uzaklaşan bilim adamlarının daha sonra yeniden bilim alanına dönmeleri genellikle mümkün olmamakta, tekrar bilimsel çalışmalara dönseler bile eski araştırmacılık güç ve şevkenden çok şeyler kaybettikleri gözlenmektedir. Oysa, beyin göçü esas itibarıyla geriye dönüşü mümkün olan ve süresi şartlara göre değişebilen bir durumdur. Bu açıdan, beyin göçü "yok olma-olmama" şeklinde değil, "göç etme-yer değiştirme" şeklinde algılanmaktadır⁴.

II- BEYİN GÖÇÜNÜN KISA TARİHÇESİ

Beyin göçü konusuna duyulan ilgi ve "Beyin Göçü" kavramı yeni olmakla birlikte yetişmiş bilim adamı göçü bilim tarihi kadar eskidir. Çağlar boyunca bilhassa harp ve işgal dönemlerinde, köklü medeniyet ve rejim değişikliklerinde bilim adamları düşünce özgürlüklerini korumak, daha iyi şartlarda çalışmak gibi sebeplerle doğdukları ülkelerden göç etmişlerdir. Yine her dönemde dünyadaki düşünür ve bilginleri kendisine çeken Cazibe Merkezleri (The Centre of Charm) varolagelmıştır. Atina Yunan uygarlığının her köşesinden bilim adamları için çekici gücü yüksek bir merkezdi. M.Ö. 300 den itibaren İskenderiye kütüphanesi ve müzesi hemen bütün ülkelerden bilim adamlarının toplandığı bir merkez haline gelmişti⁵. Yunan uygarlığı zayıfladıktan sonra Roma İmparatorluğu, Yunan sitelerinden beyin gücü çekerek Atina'nın yerini almıştır.

İslam tarihinde de dönemlerin üstün beyin gücünü kendisinde toplayan cazibe merkezleri ilmin yayılmasında önemli fonksiyon icra etmişlerdir. Emeviler döneminde Şam medresesi bir ilim merkezi haline gelmiş, Abbasiler zamanında da "Dar-ül Hüke-ma" denilen akademilerde geniş araştırma imkânları sağlanmıştır.

Abbasi hükümdarlığı politik kavgalar yüzünden zayıflamaya yüz tutunca ilim adamları Semerkant, Tebriz, Kahire gibi güçlü ilim merkezlerine göç etmeye başlamışlardır." Büyük Selçuklular zamanında Nizamiye medreselerinin döneminin en güçlü ilim merkezi ve Şam'ın da tekrar bir ilim beldesi şekline döndüğü bilinmektedir. Osmanlılar da Enderun, bugün bile Batılı akademisyenlerin dikkatini çeken; hem Batı ilimlerinin, hem de İslami ilimlerin yetkin bir şekilde tedris edildiği ilim müessesesidir. Enderun'da geniş bir tercüme faaliyetine girişilmiş, eski Yunan klasikleri ile geçmiş İslam alimlerinin (muhekaddimin ulemanın) eserleri Osmanlıca'ya kazandırılmıştır. Bu çalışmalar sonucu İstanbul'da geniş bir üniversite kütüphanesi meydana gelmiştir⁶.

Dünya tarihinde bilim adamlarının ülkelerindeki siyasi ve dini baskılardan kurtulmak için yaşadıkları toprakları terk etmeleri sıkça müşahade edilmiştir. Orta Çağ'da Avrupalı bilginler kilisenin skolastik baskısı altında kaldılar. Ancak, özellikle yazar ve düşünürlerde göç ettikten sonra kendi doğdukları toprakların bir parçasını oluşturma fikri ağır basınca 16. yüzyıl düşünür ve yazarları kendilerini bir millete sıkıca bağlamak yerine, "Avrupalılık ve humanizme" sığındılar. 14. Louis zamanının Fransa'sı da yoğun beyin göçüne sahne oldu. Prosetsanlara karşı alınan kararlar üzerine Protestan aydınlar yurt dışına gitmek zorunda kaldılar.

"Yakın tarihten bir örnek olarak II. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'daki baskı rejimlerinden kurtulmak için ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmiş yüzlerce

ilim adamı gösterilebilir. Bunlar arasında çağımızın bilim dünyasının iki dev çehresi faşist İtalya'dan ABD'ye göç eden Enrico Fermi ile Nazi Almanyasından yine aynı ülkeye göç eden Albert Einstein de bulunmaktadır."7. Yine aynı yıllarda Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye gelen bilim adamları; üniversitemizdeki bilimsel çalışmalara büyük katkılarda bulunmuşlar, özellikle Tıp fakültesinde bir çok kürsünün kurulması ve gelişmesine öncülük etmişlerdir.

Geçmişte aydınları cazibe merkezlerine çeken unsurlar büyük ölçüde manevi nitelikli iken, günümüz dünyasının cazibe merkezleri kalkınmış batılı ülkelere özellikle ABD'ye beyin göçünü hızlandıran etkenlerin arasında maddi unsurlar da önemli yer işgal etmektedir. Beyin göçünün 1960'lardan sonra tartışılmaya başlanmasının en önemli nedeni, yirminci yüzyılın ikinci yarısında vasıflı meslek erbabı ve bilim adamı göçünün hızlı bir tempo ile artmış olmasıdır. Gerçekten, az gelişmiş ülkelere doğru seçkin aydınlar göçü göç mekanizmasını tarafların karşılıklı rızası ile vasıflı işgücü transferi olmaktan çıkararak zaten kıt kalkınma kaynaklarına sahip kalkınmakta olan ülkelerin aleyhine işleyen bir süreç haline getirmiştir. İkinci olarak, eğitimin kalkınmada insangücü sermayesini teşkil eden bir yatırım unsuru olduğu yaygın şekilde kabul görmeye başlamıştır. Harbison ve Myers gibi akademisyenler vasıflı insangücünün kalkınmadaki önemini belirtmek için bu zümreye "stratejik insan sermayesi" adını vermişlerdir. Üçüncü olarak, 1960'lardan sonra bilimin gelişmesinin eksponensiyel büyüme seyri takip etmesi söz konusu stratejik insangücü unsurudur. Bilimin gelişmesine öncülük avantajına sahip kalkınmış ülkeler nezdindeki önemini fazlasıyla artırmıştır.

III- BEYİN GÖÇÜNÜN GENİŞLİĞİ

Beyin göçü dinamik bir süreç olduğu için genişliğini tesbit edebilmek zordur. Kaldı ki, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göç sırasında bazı gelişmiş ülkelerin atlama taşı olarak kullanılması (ABD'ye gitmek için Kanada'nın kullanılması gibi) bu tesbiti daha da zorlaştırmaktadır. "Bilim ve meslek adamları için ülkelerarası istihdam piyasası bir hayli geniş olmakla birlikte, bu elemanları çeken başlıca ülkeler ABD, Kanada ve İngiltere'dir. Eldeki verilere göre gelişmekte olan ülkelere beyin göçünün % 75'ini bu üç ülke çekmektedir."<8. Bu ülkelerin ardından B. Almanya ve Fransa gelmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus; Hind yarı kıtası, Sudan, Endonezya, Filipin gibi ülkelerin elemanları İngiltere, Kanada ve ABD'ye göç ederken, Cezayir, Tunus, Fas, Nijerya gibi ülkelerin aydınlarının Fransa'ya göç etmesidir. Bu o o ülkelerde uygulanmakta olan "sömürgeci eğitim" sisteminin beyin göçünün geri kalmış ülkeler açısından yaptığı olumsuz etkiyi açıkça göstermektedir. "Yapılan bir tahmine göre 1961-1972 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere ABD, Kanada ve İngiltere'ye 230.000 yüksek düzeyde yetişmiş eleman göç etmiştir. Bu sayı eleman çeken diğer ülkeleri de göz önüne alarak düzenlenirse 300.000'e ulaşmaktadır. Bu da yılda ortalama 25.000 eleman göçü demektir. Göç hareketlerinde herhangi bir hızlanma ihtimali bir yana bırakılır ve bu sayı 1972'den beri her yıl yaklaşık 25000 kişi eklendiği düşünülürse, dünya ölçüsünde asgari hesaplamayla 750.000'i aşan bir kitlenin söz konusu olduğu ortaya çıkar."<9.

Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası beyin göçünden etkilenme dereceleri farklıdır. Göçlerden en fazla etkilenen bölgeler yakın ve Orta Doğu başta olmak üzere asya ülkeleridir. Beyin göçünün yaklaşık % 50'si Asya ülkelerden kaynaklanmaktadır. Üniversitelerin verdiği mezun sayısı ile karşılaştırdığımızda 1967'de Hindistan'dan başka ülkelere göç eden mühendis, hekim ve bilim adamları, o yıl bu ülkede yetiştirilmiş elemanların sırasıyla % 23, % 18 ve % 11'ini oluşturuyordu. İlginç bir örnek de G.Kore'dir. Kore savaşını izleyen yıllarda 1953-1968 arasında, G.Kore'den ABD'ye 7.000 öğrenci lisans ve lisansüstü eğitim için gitti. Bu öğrencilerden ancak 1.000 tanesi geri döndü. 6.000'i (% 85'i) ise öğrenimlerini bitirdikten sonra ABD'de kaldılar¹⁰.

Önceleri az gelişmiş ülkelerin küçük şehirlerinden büyük şehirlerine doğru başlayan beyin göçü akımı daha sonra Avrupa'ya ve oradan da kuzey Amerika'ya yönelmiştir. Yüksek seviyede eleman göçü açısından ülkeler üç kategoride incelenebilir.

- Eleman çeken ülkeler.
- Hem eleman çeken, hem eleman kaybeden ülkeler.
- Eleman kaybeden ülkeler.

Eleman çeken ülkelerin başında ABD gelmektedir. Üçüncü dünya ve Asya ülkeleri de tipik eleman kaybeden ülkelerdir. Kanada, İngiltere, B.Almanya, Hollanda, İsviçre, Benelux ülkeleri ise hem eleman çeken, hem de eleman kaybeden ülkeler kategorisinde anılmaktadırlar¹¹.

IV- BEYİN GÖÇÜ İLE İLGİLİ MODELLER

Yüksek düzeyde vasıflı insan gücünün ele alınarak bu göç hareketinin ekonomik ve sosyal açıdan değerlendirilmesi hususunda literatürde iki farklı görüş (model) vardır. Bunlardan biri, bilimin insanlığın ortak malı olduğu iddiasından hareket ederek beyin göçünü destekleyen "enternasyoneleci" (insaniyetçi) model; diğeri ise bilim adamlarının az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere göçünün zaten kıt olan bu ülke kalkınma kaynakları açısından büyük bir kayıp olacağı tezini öne süren "milliyetçi" modeldir.

IV. A- Enter nasyoneleci (insaniyetçi) Model:¹² Bu görüş mensuplarına göre ülkelerin yüksek seviyede eleman göçüne dünya refahını maksimum seviyeye ulaştıracak bir bakış açısı ile ele almak gerekmektedir. "Çünkü, bilim uluslararası bir nitelik taşır. Ve, insanlar farklı ülkelerde doğdular diye bilimin gelişmesine katkıda bulunmaktan alıkonulmamalıdır. Ayrıca, diğer üretim faktörleri gibi 'insan sermayesi'de piyasa şartlarına göre hareket eder. Maddi sermaye gibi insan sermayesi de düşük verim bölgelerinden yüksek verim bölgelerine doğru akmak eğilimindedir. En yüksek kâr doğru hareket edebilen (marjinal verim değerine doğru serbestçe hareket edebilen) insan sermayesi en çok kâr edeceği alanlara doğru göç eder. Böylece dünyanın insan sermayesi kaynakları, bu kaynakların dünya ölçüsündeki verimi azami seviyeye ulaşacak şekilde dağılmış olur.

Johnson, Grubell, Fcott gibi akademisyenlerin savundukları enternasyoneleci görüş, dünyanın geri kalmış ülkelerinde yaşayan değerli bilim adamlarının kendi ülkelerin-

de paslanmaktan kurtulmasını ve göç ettikleri ülkelerdeki verimli çalışmalarının dünya refahı açısından bir kazanç olduğunu öne sürer. Ancak, bu hümanist iddianın ardında be-yinle kazanılan marjinal refahın dünya üzerinde adilane yayıldığı gerçekten şüphelidir.

Enternasyonelci modele göre, göç olayının terkedilen ülke hesabına kaydedilecek bir çok ekonomik, sosyal ve kültürel faydaları bulunmaktadır:

- Göç eden bilim adamı göç ettiği ülkedeki üstün şartlar içinde yapacağı çalışmaların sonuçlarını yayın yolu ile tüm dünyaya ve kendi ülkesine de aktaracaktır.

- Her ülke günümüzün kolay seyahat imkânları sayesinde kendi ülkesinin dış ülkelerde bulunan yetişmiş bilim adamlarından belirli maksat ve sürelerle yararlanabilir.

- Yabancı ülkede başarı sağlayan bilim adamları kendi ülkesinin itibarını artıracaktır.

Seçkin bir aydın göçettiği ülkede kendi ülkesinin meselelerini daha salim ve objektif bakış açısı ile yeniden değerlendirebilir:

Bu görüşe göre; beyin göçünden terkedilen ülke hesabına doğan kayıplar önemsiz ve telafisi mümkün, faydaları ise çoktur. Bu açıdan kısa vade göç olayı az gelişmiş ülkelerin meselelerini ağırlaştırırsa bile uzun vadede hem gelişmiş, hem de az gelişmiş ülkelerin faydasına olacaktır. Bu açıdan dünyanın geniş kalkınma çabaları içinde beyin göçü tali bir mesele olarak kabul edilmektedir.

IV.B- Milliyetçi Model:¹³ Bu görüş, kalkınma felsefesi ve refah anlayışı bakımından az gelişmiş ve fakir ülkelerin kalkınmasına önem vermekte, bölgeler arası dünya refahının adilane dağıtımını esas almaktadır. Bugün kontrolden uzak olarak işleyen beyin göçü özellikle az gelişmiş ülkelerin sınırlı stratejik insan sermayesinin başka ülkelere kaymasını, böylece dünyanın zengin ve yoksul ülkeleri arasındaki mesafenin artması sonucunu doğurmaktadır.

"Bu anlayışı savunan bilim adamları, bilimin insanlığın ortak malı olduğu görüşünün madalyonun bir yüzünü aksettirdiğini, bilim ve kültürün aynı zamanda milli kültürün bir parçasını teşkil ettiğini ve ülkenin kalkınmasında hayati rol oynadığını belirtmektedirler."¹⁴

Bu model çevresinde düşünenlerin ileri sürdükleri fikirler şu noktalarda özetlenebilir:

- Eleman kaybeden ülkelerin eğitim sistemi dolayısıyla yaptıkları yatırım, göçle başka ülkelere kaymış olacaktır.

- Enternasyonelcilerin önemsemediği intibak problemi gözardı edilemez. Göçle hasıl olan boşluğun doldurulması için uzun bir bekleme (yetiştirme) dönemine ihtiyaç vardır.

- Bilimsel çalışmalarda kilit görev üstlenen bilim adamlarının göçü bir kişinin göçü şeklinde anlaşılmalıdır. Bazen bir tek bilim adamının göçü üniversitenin bir bölümünün çökmesine veya bir araştırmacının tamamen durmasına yolaçabilir.

- Beyin göçü az gelişmiş ülkenin sosyal ve kültürel hayatında ihtiyaç duyduğu 'aydın etki'sini ve liderlik kaynaklarını da eksiltmektedir.

Kanaatimizce, tüm enternasyonalist eğilimlere rağmen bütün ülkelerin kendi çıkarları açısından hareket ettikleri bilinmektedir. Aynı zamanda kalkınmanın, vazgeçilmez öğeleri olan yüksek vasıflı elemanlar olmaksızın gerçekleşmeyeceği de ortada iken, insanıyetçi görüş çerçevesinde ortaya atılan fikirlerin gelişmekte olan ülkeler açısından gerçekçi olmadıkları ortadadır.

V- BEYİN GÖÇÜ İLE İLGİLİ POLİTİKALAR

Beyin göçü ile ilgili politikalar, temel amacı açısından farklılık arz etmektedir. Konu, eleman kaybeden ve çeken ülkeler tarafından değişik şekillerde ele alınmaktadır. Son yıllarda Birleşik Milletler ve çeşitli uluslararası akademik kuruluşlar tarafından beyin göçü ile ilgili program ve politikalar üzerinde çalışılmaktadır.

Beyin göçü ile ilgili politikaları; yaklaşımdaki ana amaçları açısından, 'göçü artırıcı' ve 'göçü azaltıcı' politikalar olmak üzere iki başlıkta inceleyebiliriz. Göçü azaltmayı hedef alan politikalar da kendi içinde 'kısıtlayıcı' ve 'özendirici' politikalar olmak üzere ikiye ayrılabilir¹⁵.

V.A-Göçü Artırıcı Politikalar: Göçü artırıcı politikaları genellikle bu göç olayından olumlu yönde etkilenen kalkınmış ülkeler uygulamaktadır. Bunun tipik örneği, 1960'larda yaşanmış, bazı ülkeler göçmen kapsulüne ilişkin uygulamalarında bölge ve ırk kontenjanlarını terk ederek belirli bilgi ve beceri kategorilerine ağırlık vermişlerdir. Ancak belli bir sınırın üstünde göçmen akımına uğrayan gelişmiş ülkeler bu politikalarına bazı kısıtlamalar da getirmektedirler. Tabii ki; başlıca kısıtlama göçü çeken ülkenin kendi ihtiyacına uygun bilgi ve beceri sahiplerinin kabulüne öncelik tanınmasıdır.

Son zamanlarda gelişmekte olan birçok ülkenin, yetişmiş elemanlar da dahil olmak üzere bazı Orta-Doğu ve Körfez ülkelerine işgücü gönderme çalışmaları, göçü artırıcı politikalara örnek olarak verilebilir. Bugün Hindistan, Pakistan, Filipinler, Sri-Lanka dahil olmak üzere birçok Asya ülkesinde hükümetler Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın diğer gelişmekte olan ülkelere insan göçünü artırıcı politikalar uygulamaktadırlar. Bu tür ülkeler bir yandan yurtdışında bulunan yetişmiş elemanları ülkelere çekmek için gayret sarfederken, diğer yandan ihtiyaç fazlası eleman bulunan sahalarda, yetişmiş elemanlarının yurtdışına göçünü teşvik etmektedirler.

V.B- Göçü Azaltmaya Yönelik Politikalar: Genellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı göçü azaltıcı politikalar kısıtlayıcı veya özendirici politikalarlardır.

V.B.1- Kısıtlayıcı politikalar: Kısıtlayıcı tedbirlerin başında ülkenin ihtiyaç duyduğu vasıflı elemanların yurtdışına çıkmasını önlemek gibi radikal bir çözüm gelmektedir. Ancak bu konuda asıl maharet, totaliter rejimlerin baskıcı metotları ile, insan hak ve hürriyetlerini kısıtlayarak değil, insanları ikna ederek beyin göçünü önlemek ya da azaltabilmektir.

Kısıtlayıcı politikaların başında; yeni mezunlardan belirli bir süre mecburi hizmet istemek, yabancı ülkelerde öğrenim için ayrılan, döviz miktarını sınırlandırmak veya yurtdışına gönderilen öğrenci ya da bilim adamına tanınan süre sonunda ülkeye geri dönmek gibi uygulamalar gelmektedir.

V.B.2- Özendirici Politikalar: Gelişmekte olan ülkelerin çoğu vasıflı elemanlarını kaybetmemek için ülkelerindeki bilimsel çalışma şart ve vasatlarını cazip hale getirmeğe gayret etmektedir. Belirli meslek grupları için yüksek maaş ödemek, böylece yurtiçi ve yurtdışı ücret farklarını azaltmak, üniversitler bünyesinde ya da bağımsız araştırma merkezleri, laboratuvarlar kurmak gibi tedbirlere başvururlar. Özendirici tedbirlerin başında maaş ve ücret konusu önemli yer tutmakla birlikte, farklı ücret uygulamasının ülkede maaş ve ücret sisteminde dengesizliklere yol açmamasına da dikkat edilmelidir.

V.C- UYGULAMALAR:

Dünyanın gelişmekte olan ülkeleri beyin göçü konusunda çeşitli kısıtlayıcı ve özendirici tedbirlerin faydaları ile birlikte mahzurlarını da gözönüne almak zorundadırlar. Uygulanan politika, genelde mümkün olduğu kadar özendirici tedbirleri ihtiva etmekle birlikte, hafif sayılabilecek kısıtlayıcı tedbirleri de kullanmaktadır. Ancak ülkelerin içinde bulunduğu şartlar yüzünden uygulamalar istenildiği kadar başarılı olamamıştır. Bunun için bazı ülkeler dışardaki elemanlarını geri kazanmak üzere programlar geliştirmişlerdir. Geriye dönüşü teşvik edici bu programlardan kısaca bahsedelim¹⁶.

C.1- Hindistan 1958 yılında özellikle geri dönen bilim adamlarından yeterince istifade edebilmek için, geçici olarak üniversite ve araştırma kurullarında istihdam garantisi verdi. Böylece yurda dönen bilim adamları ne yapacaklarına karar verme aşamasında iken, içinde bulunduğu belirsizlikleri asgariye indiren devlet, ekonomik sıkıntılarını önleyerek geri dönüşü teşvik etti.

V.C.2- G.Kore, K.Amerika ve Avrupa'da Bilim adamları ve mühendisler için dernekler kurularak dışarıdaki elemanları ile irtibat kurdu. 1974 yılından beri uygulanan bu metodla çok sayıda Koreli bilim adamı ve mühendis ülkeleri hakkında bilgi edindiler ve çalışmalarını ülkelerine aktardılar. Yine, Kore'nin 1966'dan bu yana kurduğu 10'dan fazla araştırma-geliştirme enstitüsü yurtdışındaki elemanlarına imkan tanımakta ve onları geri dönüşe teşvik etmektedir.

V.C.3- Filipinlerde uygulanan iki aşamalı 'Bak-bilim adamı'. Programı Filipinli bilim adamları çekmekte ve kesin dönüş yapmalarını sağlamaktadır¹⁷. İlk aşamada eleman iki haftalık bir süre için ülkeye danışman veya konferansçı olarak çağrılır. Kişi bu dönemde ülkesindeki son gelişmeleri tanımış olur. İkinci aşamada yüksek ücret, gümrük kolaylıkları gibi bazı imtiyazlarla en az iki yıl ülkesinde kalma imkanı verilir. Ancak, aranan nitelikler yüksek olduğu için bu program kapsamına az sayıda bilim adamı girmektedir.

V.C.4- TOKTEN yaklaşımı:¹⁸

İlk defa 1976 yılında Türkiye'de uygulanmaya başlanan "Yurtdışındaki elemanlar yolu ile bilgi transferi", kısa adı TOKTEN programının amacı, yurtdışına göç etmiş elemandan yerlerini muhafaza etmeleri kaydıyla ülke kalkınmasında yararlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP)'nin gözetiminde başlatılan bu proje çalışmalarına TÜBİTAK ve DPT yetkilileri de katılmışlardır.

Bu projeye göre yurtdışında çalışan elemanlar kısa süreli danışmanlık hizmeti için Türkiye'ye davet edildiler. 1977 yılında 29 bilim adamı yurda gelerek, çeşitli araştırma kurumları ve üniversitelerde, KİT'lerde 1-8 hafta arasında çalıştılar. Projenin gelişmekte olan ülkelere tanıtılması amacıyla 1978'de İstanbul'da uluslararası bir seminer düzenlendi. Daha sonra, 1982 İslamabad ve 1985 Kahire seminerlerinde uygulama ile ilgili problemler tartışılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. 1976'da Türkiye'de başlatılan bu proje halen 15 ülke tarafından uygulanmaktadır¹⁹.

TOKTEN programının ana hedefi, beyin göçü meselesine kesin bir çözüm bulmak değil, beyin göçü ile kaybedilen elemandan ekonomik biçimde faydalanmaktır.

V.C.5- Üçüncü dünya ve az gelişmiş ülkeler için genel bir tedbiri eski UNDP genel sekreterini Maurice GUERNIER'in 'Milletler arası üniversite' önerisidir. Bu projeye göre, üçüncü dünyanın en yetenekli öğrencileri okumak için gelişmiş ülkelere gitmeyecek ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu bölgelerde kurulacak 'Milletlerarası Üniversite'lerde üstün şekilde yetiştirileceklerdir²⁰.

ODTÜ ve Beyruk Amerikan Üniversitesi gibi bazı üniversiteler bu düşünceden yola çıkarak kurulmuş, ancak uygulanan eğitim sisteminin sonucu olarak batdı ülkelere beyin göçünün potansiyel kaynakları haline gelmişlerdir.

VI.A. Teorik Yaklaşımlar:

Göç sebepleri ile ilgili olarak literatürde pek çok görüş ve tahmin bulunmaktadır. Çeşitli araştırmacılar gözlemleri sonucu elde ettikleri sebepleri farklı şekillerde tasnif etmişlerdir. Bu gözlemlere hakim olan belli başlı teorik yaklaşımları ise aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür²¹.

a- Cazibe Kutupları Kavramı: Bu fikre göre, her dönemde dünyanın bazı bölgeleri bilim adamları ve vasıflı meslek erbabı için 'cazibe Kutupları'nı teşkil eder. Bugün dünyanın cazibe kutupları Kuzey Amerika ve Avrupa'dır.

b- Bir başka yaklaşıma göre; bu göç ileri teknoloji seviyesindeki ülkelerde ekonomik büyüme için gerekli yüksek vasıflı insangücü arz ve talebi arasındaki dengesizlikten doğmaktadır. Gelişmiş ülkelerde araştırma-geliştirme faaliyetlerine yapılan yatırımlar, yüksek nitelikli eleman konusunda sürekli olarak arzın üstünde talebin olmasına yol açmaktadır. Buna da, sürekli darlık (dynamic shortage) adı verilmektedir.

c- Çekici-itici kuvvetler kavramı: Literatürde göç sebepleri üzerinde durulurken göç edilen ülke ile ilgili olarak 'çekici kuvvetler', terkedilen ülke ile ilgili olarak 'itici

kuvvetler'den bahsedilir. Çekici ve itici kuvvetler; ekoomik, siyasi, ailevi, şahsi, sosyal, sebeplerin toplamından oluşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere göç olayında genellikle çekici ve itici kuvvetler mutlak iken gelişmelerin kendi aralarındaki göç olayında nisbidir.

Bazı araştırmalarda çekici ve itici kuvvetler 'maksatlı' ve 'tesadüfi' olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre, siyasi görüş ve ilgileri dolayısıyla bilim adamının ülkeyi terke zorlaması 'maksatlı itici kuvvet', ABD gibi ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin bilim adamlarına iş teklif ederek onları göçe teşvik etmesi 'maksatlı çekici kuvvet'tir. Kişilerin bazı ekonomik, şahsi vs. ümitlerle ülkelerini terketmeleri ise 'tesadüfi' sayılmaktadır.

Ayrıca, itici ve çekici kuvvetlere dahil edilmeyip 'nötr faktörler' olarak tanımlanan tecrübeyi genişletmek, tecessüs, yeni bir ülke görmek gibi sebeplerden de bahsedilir.

VI.B- Sebeplerin Tasnifi:

Çeşitli araştırmacılar beyin göçünün sebeplerini farklı şekillerde tasnif etmişlerdir. Burada bunlardan birkaçını almakla yetinelim:

a- Dedijer bu sebepleri dört ana noktada toplamaktadır²².

1- Ücret yetersizliği.

2- Mesleki çalışma imkanlarının yetersizliği.

3- Genelde mesleki çalışma için yetersiz toplumsal ve psikolojik şartlar, özelde ilerleme imkanların sınırlılığı.

4- Meslekte istihdam kısıtlılığı.

b- Türkiye'den doktor ve Mühendislerin göçü üzerinde araştırmalar yapan Cevdet Kösemen²³ göç sebeplerini bireyin yaşantısından doğan özel sebepler ve toplumun sosyo-ekonomik şartlarından kaynaklanan sebepler olarak iki ana başlıkta incelemektedir.

c- Prof.Dr. Turhan Oğuzkan ise 1968-69 yılında bilim adamlarının göçü ile ilgili ankete dayanan bir araştırma yapmış, araştırma sırasında Türkiye'de asli veya sürekli bir-görev sahibi olmaksızın yabancı bir ülkede tam görevli olarak çalışan doktoralı bilim adamları ele alınmıştır. Oğuzkan göç sebeplerini çekici ve itici faktörler adı altında toplamıştır.

İtici faktörler; düşük mesleki gelir, ihtisas ve çalışma hayatı ile ilgili sebepler, sosyo-kültürel, siyasi, şahsi ve ailevi faktörler olmak üzere tasnif edilmiştir. Yine aynı faktörler göç edilen ülke ile ilgili olarak çekici faktörleri meydana getirmektedir. Oğuzkan'ın araştırmasının sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo: 1
Göç Kararında Türkiye ile İlgili Olarak Bildirilen İtici Faktörler

İtici Faktör	1. derecede itici faktör (A)		2. derecede itici faktör (B)		3. derecede itici faktör (C)		Onem sırasına bakılmaksızın faktörlerin yaygınlığı (A, B, C toplamı)		
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Düşük meslekî gelir	20	13.3	13	8.7	15	10.00	48	10.7	10.7
EKONOMİK (MESLEKİ GELİRLE İLGİLİ) FAKTÖRLERİN TOPLAMI	20	13.3	13	8.7	15	10.00	---	---	
'İhtisas sahadında iş bulunmayışı'	14	9.3	11	7.3	5	3.3	30	6.7	
Çalışma için gerekli maddî imkân ve vasıtaların azlığı	8	5.3	10	6.7	21	14.0	39	8.7	
Meslekte hızlı ilerleme fırsatının bulunmayışı	6	4.0	8	5.3	5	3.3	19	4.2	
İhtisas sahadında daha ileri seviyede yetiştirme imkansızlığı	28	18.7	22	14.7	9	6.0	59	13.1	
İlim ve ihtisas adamına gösterilen itibarın azlığı	2	1.3	5	3.3	6	4.0	13	2.9	
Yabancı ülkede iken öğrenim veya araştırma iznin uzatılmaması, doktora yapmasına müsaade edilmemesi	1	0.7	---	---	---	---	1	0.2	
Başladığı araştırmaya devam etmesine müsaade edilmemesi, âmirleri veya başkalarının isteklerine uyma zorunluğu	3	2.0	---	---	---	---	3	0.7	
Genel bilimsel havanın elverişsizliği	3	2.0	4	2.7	---	---	7	1.6	46.1
MESLEKİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	70	46.7	77	51.3	60	40.0	---	---	
Sosyal, kültürel hayatın tatmin etmeyişi	4	2.7	---	---	4	2.7	8	1.8	
Çalışma hayatında huzursuzluk veren insan münasebetleri	8	5.3	13	8.7	11	7.3	32	7.1	8.9
SOSYAL-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN TOPLAMI	12	8.0	13	8.7	15	10.0	---	---	
Siyasi baskılar, siyasi huzursuzluklar	8	5.3	6	4.0	5	3.3	19	4.2	
114 sayılı Kanunla üniversite öğretim üyeliğinden affedilmesi	2	1.3	---	---	---	---	2	0.4	
6-7 Eylül olayı, azınlık olduğu için farklı muamele	2	1.3	---	---	---	---	2	0.4	6.7
SİYASİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	12	8.0	6	4.0	5	3.3	---	---	
Mecbur hizmet mükellefiyetinin yarattığı sıkıntılar	4	2.7	1	0.7	2	1.3	7	1.6	
Askerlik mükellefiyeti dolayısıyla ilmi çalışmalardan uzaklaşma zorunluğu	9	6.0	5	3.3	5	3.3	19	4.2	
Yabancı eşle evlilik	4	2.7	---	---	---	---	4	0.9	6.7
ŞAHSİ-AİLEVİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	17	11.3	6	4.0	7	4.7	---	---	
İdarenin mükerrer adaletsiz kararları, idari kararsızlık	2	1.3	---	---	---	---	2	0.4	
Diğer faktörler	---	---	1	0.7	---	---	1	0.2	0.6
DİĞER FAKTÖRLERİN TOPLAMI	2	1.3	1	0.7	---	---	---	---	
Bilinmeyen	17	11.3	34	22.7	48	32.0	99	22.0	22
GENEL TOPLAM	150	100.0	150	100.0	150	100.0	450	100.0	

Tablo: 2
Göç Kararında Yabancı Ülke İle İlgili Olarak Bildirilen Çekici Faktörler

Çekici Faktör	1. derecede itici faktör (A)		2. derecede itici faktör (B)		3. derecede itici faktör (C)		Önem sırasına bakılmaksızın faktörlerin yaygınlığı (A, B, C toplamı)		
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Tahmin edici mesleki gelir	13	8.7	17	11.3	16	10.7	46	10.2	10.2
EKONOMİK (MESLEKİ GELİRLERLE İLGİLİ) FAKTÖRLERİN TOPLAMI	13	8.7	17	11.3	16	10.7	---	---	
"İhtisas sahamında iş bulunmayı"	16	10.7	6	4.0	9	6.0	31	6.9	
Çalışma için gerekli maddi imkân ve vasıtaların bolluğu	9	6.0	14	9.3	19	12.7	42	9.3	
Meslekte hızlı ilerleme fırsatı	10	6.7	10	6.7	10	6.7	30	6.7	
"İhtisas sahamında daha ileri seviyede yetiştirme imkanı"	46	30.7	23	15.3	8	5.3	77	17.1	
Büyük bilim merkezleri ile yakın temas	8	5.3	28	18.7	12	8.0	48	10.7	
İlim ve ihtisas adamına gösterilen yüksek itibar	4	2.7	5	3.3	6	4.0	15	3.3	
Genel bilimsel havanın elverişsizliği	1	0.7	1	0.7	---	---	2	0.4	54.4
MESLEKİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	94	62.7	87	58.0	64	42.7	---	---	
Sosyal, kültürel hayatın tatminkârlığı	5	3.3	2	1.3	4	2.7	11	2.4	
Çalışma hayatında huzur veren insan münasebetleri	8	5.3	9	6.0	15	10.0	32	7.1	
Yabancı bir kültürü tanımak arzusu	1	0.7	3	2.0	4	2.7	8	1.8	11.3
SOSYAL-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN TOPLAMI	14	9.3	14	9.3	23	15.3	---	---	
Siyasi baskılardan, siyasi huzursuzluklar uzaklık	12	8.0	4	2.7	10	6.7	26	5.8	5.8
SIYASİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	12	8.0	4	2.7	10	6.7	---	---	
Yabancı eşle evlilik	1	0.7	1	0.7	---	---	2	0.4	
"Çocuklarıma iyi bir tahsil kazandırma imkânı"	1	0.7	1	1.3	4	2.7	---	---	
ŞAHSİ-AİLEVİ FAKTÖRLERİN TOPLAMI	2	1.3	2	4.0	---	---	2	0.4	
Diğer faktörler	2	1.3	---	---	1	0.7	3	0.7	0.7
DİĞER FAKTÖRLERİN TOPLAMI	2	1.3	---	---	1	0.7	---	---	
Bilinmeyen	13	8.7	26	17.3	32	21.3	71	15.8	15.8
GENEL TOPLAM	150	100.0	150	100.0	150	100.0	450	100.0	

V.C. Genel Olarak Sebepler:

Beyin göçünün sebepleri gelişmiş ülkelerle gelişmekte olanlar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların derinliklerinde bulunan gerçeklerle içiçedir. Bilim adamı çok çeşitli tesirler altında, belki de uzun tereddüt ve değerlendirmelerden sonra göç kararını vermektedir. Şüphesiz bu göçün kişinin değer sistemi, tercih ve eğilimlerinden kaynaklanan subjektif bir boyutu da mevcuttur.

Teorik yaklaşım ve çeşitli araştırma sonuçlarını genel olarak özetlemek mümkündür:

1- Motivasyon Faktörü: Araştırmalarda çekici ve itici faktörler olarak ele alınan sebepler toplamı kişiyi ülke dışına göç etmeye ve kalkınmış ülkelere yönelmeye teşvik etmektedir.

2- İhtisaslaşmış aydına olan talebin artması: Bilhassa sanayi devriminden sonra artan yeni orta sınıflarla birlikte, yeni meslek dallarındaki sayı patlaması, el emeği yerine ihtisaslaşmış fikir emeğini ön plana çıkarmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde ortalama teknik bilgi seviyesinin artışı ve insangücü kaynaklarının gelişmişliğine tanık olunmuştur. İnsangücünün nitelik ve nicelik olarak artmasına paralel olarak ihtisaslaşmış aydına olan talep de hızla yükselmiştir²⁴.

3- Yatırım Maliyeti Faktörü: Gelişmiş ülkelerin yüksek vasıflı emek ithalinden vazgeçmeyişleri sadece geniş istihdam imkanlarına bağlanamaz. Bir vasıflı elemanın yetiştirilmesi hem zaman almakta, hem de eğitim yatırımını gerektirmektedir. Bunun yerine vasıflı bir elemanı ithal etmek sifıra yakın bir yatırımla bu kimseden faydalanmak demektir. Gelişmiş ülkeler bu tasarruflarını araştırma-geliştirme faaliyetlerine aktarmaktadırlar.

4- Üstün Beyin Gücünün azlığı: Bir devletin sanayi ve ekonomisinin ileri olması o devletteki beyin potansiyelinin (üstün zekalı insan sayısının) fazla olacağı manasına gelmez.

Her toplumda deha sahipleri milyonda bir bulunur. Çok üstün zekalılar da % 0.4 oranındadırlar. Bu bütün milletler için aynıdır. Bugün ABD gibi kalkınmış ülkeler ellerindeki uzun vadeli ve çok kapsamlı projeleri gerçekleştirmek için yeterli sayıda beyin gücüne sahip olmadıklarının farkındadırlar ve bu yüzden beyin gücü ithalini teşvik etmektedirler.

Bu politikanın en açık ifadesi Başkan Johnson'm şu sözleridir: "Bu ülkeye, onun kudretine, kalkınmasına ve ideale en çok katkıda bulunacaklar en önde kabul edilecektir."²⁵.

5- Eğitim Faktörü: Az gelişmiş ülkelerin eğitim alanlarındaki hataları beyin göçünün sebeplerinden biridir.

Sömürgecilik dönemlerinden kalma eğitim devam ettirilmekte ve gelişmiş ülkelerin eğitim sistemini uygulamaktadırlar. Bu ülkelerin yurtdışında yetişmiş yöneticileri ülke kalkınmasının gelişmiş ülkelerden kopya edilen eğitim programları ile gerçekleştirilebileceğine inanmışlardır. Ancak, bu programlar çoğu zaman ülke gerçeklerine uymamaktadır.

6- Kültür Emperyalizmi Faktörü: Kültür emperyalizmi bugün, 'alıştırma' ve 'telkin' yolları ile gelişmiş ülkeleri geliştirmekte olan ülke aydınlarının nezdinde cazip hale getirmektedirler. Başta, ABD olmak üzere gelişmiş batılı ülkeler Asya, Afrika, Orta-Doğu ve Latin Amerika aydınlarının 'zihinlerini kamaştırma'ya devam etmektedir. Mağrip ülkelerindeki Fransız etkisi, Hint yarıktasmda ve Sudan gibi ülkelerde İngiliz etkisi kültür emperyalizminin ilginç örnekleridir. Günümüzde 100'ün üzerinde mahalli lisan konuşulan Hindistan'da insanlar ancak İngilizce anlaşabilmektedirler. Mağrip ülkelerinde Fransızca'dan Arapça eğitime dönülmesi oldukça yenidir ve Mağrip aydınları Fransızca'yı analisanlarından daha akılcı şekilde kullanabilmektedirler. Ayrıca söz konusu ülkelerde kurulan yabancı kolejler de kültür emperyalizminin aracı haline gelmişlerdir.

7- Siyasi Faktörler: Ülkedeki siyasi baskı ve istikrarsızlıklar beyin göçüne sebep teşkil etmektedir. Biüm adamı hür olmak ister, hassas bir yapıya sahiptir, ideolojik kav-galar, politik oyunlar, bürokratik engeller onun geleceğe olan güvenini sarsar. Araştırmalar en hızlı beyin göçlerinin ihtilaller ile rejim değişikliklerinde ve anarşi dönemlerinde olduğunu göstermiştir.

Diğer taraftan siyasi iklimin değişmesi göç hareketini tersine çevirebilmekte ve dışarı gidenler tekrar ülkelerine dönmektedirler. Mesela, 1950-60'lı yıllarda Mikrumah rejiminin siyasi baskısından kaçan yüksek nitelikli elemanlar daha sonra Gana'ya geri dönmüşlerdir.

8- Tercih Hakkı (preference differential) Faktörü: Enrique Oteiza, "ülkelerarası yüksek seviyede eleman göçünde nisbi fark aranabilecek faktörler olarak gelir, mesleki çalışma için sağlanan imkan, sosyal prestij, siyasi istikrar, fikir hürriyeti, istihdam şartları, terfi gibi hususları saymakta ve bu faktörlerin toplamına 'tercih hakkı' adını vermektedir. Buna göre iki ülke arasındaki tercih farkı biüm adamının göç eğilimini tayin eder²⁶.

SONUÇ

Türkiye'nin yetişmiş elemanlarını beyin göçü vasıtasıyla kaybetmesinin sebepleri diğer üçüncü dünya ve geliştirmekte olan ülkelerin sebepleri ile benzerdir. Bunlar da gelişmiş ülkelerle mevcut olan ekonomik, teknolojik ve diğer farklılıkların getirisidir. Bir diğer ifade ile 'Beyin göçünün sebepleri nelerdir?' sorusu, 'niye gelişmiş ülkeler arasında değiliz?' sorusu ile eşanlamlıdır. Burada yukarıda zikredilen beyin göçünün genel sebeplerinin Türkiye için de geçerli olduğunu belirterek bir iki noktayı vurgulayalım:

- 19. yy.'da pozitivist elitler olarak yetiştirilen, 'milli aydın' tipine aykırı aydınlar, 'geleceğe' karşı çıkarak, batının ülkemizdeki gönüllü entelijansyasını oluşturmuşlardır. Bugün farklı görüntüleri ile devam eden bu çizgi, beyin göçünün temel psikolojik motifini teşkil etmektedir.

- Yabancı liseler ve yabancı dille eğitim veren üniversiteler -eski özelliklerini kaybetmiş olmakla birlikte beyin göçü açısından ileri ülkelerin kaynağı durumundadırlar. Türkiye'de yabancı dille eğitim veren kolejlerin mezunları yüksek öğrenimlerini yurtdışında yapmak eğilimi göstermektedirler. Yabancı dille eğitim veren üniversiteler de batılı ülkeler için bir beyin göçü kaynağı olarak çalışmaktadır. Gerçekten, ülkemizde B.Ü ve ODTÜ gibi üniversitelerin özellikle temel bilimler ve mühendislik bölümlerinin süper öğrencileri henüz üniversite yıllarında ABD-İngiltere gibi ülkelere burs temin ederek, mezun olur olmaz yurtdışına gitmektedirler. Ayrıca, bakanlıklar veya KİT'lerin bursları ile yurtdışına tahsile gönderilenler arasından ilk yıl sonu belirli bir performansı gösteren çalışkan ve zeki öğrencilere de burs verilecek Türkiye ile olan bağlantıları kesilmektedir.

- Bilim adamlarına sunabildiğimiz araştırma-geliştirme imkânları oldukça sınırlıdır. Sırf bu nedenle yurtdışına çıkan veya istediği halde Türkiye'ye dönemeyen bilim adamları mevcuttur.

- Bilim adamları Türkiye'nin akademik ve bilimsel çalışmaları konusunda genel 'pesimist' bir hava hakimdir. Bu da, çalışma azim ve şevkini kıran, göçe teşvik edici itici bir faktördür.

- Eğitim kurumlarında, 'kitle eğitimi' uğruna kalitenin düşürülmüş olması, eğitim kurumlarımızdan yetişen üstün vasıf ve zekalı genç elemanlarımızı yurtdışına itici bir faktördür.

- Yurtdışına master ve doktora için gönderilenlerin ciddi şekilde takip ve yönlendirilmeleri gerçekleştirilememekte ve bu kişilerden alanlarında etkin şekilde yararlanılmamaktadır.

Kanaatimizce; bu ve benzeri sebeplerin ardında ana neden hedefleri çizilmiş, sınırları belirlenmiş stratejik ve taktik anlamda uygulanan ciddi bir eğitim planının bulunmamasıdır.

Beyin göçü ile eleman kaybetmeyi önleyebilmek için kısaca şu teklifler gündeme getirilebilir:

- Türkiye'den başka ülkelere göç ederek oralarda yaşayan bilim adamlarımız ve halen lisansüstü eğitim yapan genç beyinlerimiz hakkında sistematik bilgiler toplanarak onların bilimsel çalışmaları takip edilmeli ve ülkeye faydalı kalkıları sağlanmalıdır.

- Kısa vadede, TOKTEN gibi geri dönüşü teşvik edici programlara ağırlık vererek, uzun dönemde ülke içinde yetkin araştırma-geliştirme imkânları oluşturulmaya gayret edilmelidir. Bu konuda 'milli Araştırma-geliştirme akademileri' gibi cazip usullerden faydalanılabilir.

- Genel eğitim sistemimizin bugün için 'kitle eğitimi' lehine olan dengesizliği, 'Elit eğitimi' ile dengelenmelidir.

- Üniversitelerimiz, ıslah ederek üretkenliğe ve araştırmaya dönük yapıya kavuşturulmalıdır.

- Yurtdışında okuyan öğrencilerimiz eğitimlerinin sonunda hemen ülkeye geri dönmelerini sağlayacak 'özendirici' tedbirler alınmalıdır.

- Türkiye'den başka ülkelere göç konusunda genel bir politika çizilmeli, bu politika milli kalkınma stratejisi ile bütünleştirilmelidir. Tesbit edilecek beyin göçünü önleyici politikanın temel ilkesi, bilim adamının çalışma ve gelişme özgürlüğünü ve yurtdışındaki bilimsel temaslarını zedelemeksizin ülkeye 'özendirici' şartları ve kolaylıkları sağlamak olmalıdır.

Son olarak; bütün bunların üstünde Türkiye'nin hangi alanda, ne vasıflarda, kaç tane elemana, ne kadar süre içinde ve ne kadar süre ile ihtiyacı olduğunu belirleyecek 'eğitim stratejisi'nin belirlenmesi gerekmektedir. Bu da muşahhas ve canlı kalkınma hedeflerinin varlığı ile kaimdir. Kalkınma hedefleri ise sadece ekonomik faktörlerinin ve gelişmişlik seviyesinin belirlediği hedefler olmayıp, aynı zamanda milletlerarası politikada sahip olunan tutarlı ve belirli gayelerin varlığına bağlıdır.

DİPNOTLAR

1. Erkal, Doç. Dr. Mustafa; "Beyin Göçü", 1980 yılı Sosyoloji Konferansları, Onsekizinci kitap, s. 75.
Bu konuda bkz.; Brinley, Thomas; The International Circulation of Human Capital, LSE, London, 1967.
2. Zimmermann, C.C.; Yeni Sosyoloji Dersleri (çev. Amiran Kurtkan), 1st. 1964, s. 145-146.
3. Arslanoğlu, Dr. Hayrullah, "Beyin Gücü Kaybı", İnsan ve Kainat, sayı: 18, Şubat 1987, s. 40.
4. Arslanoğlu, a.g.m., s. 41.
5. Oğuzkan, Doç.Dr. Turhan; Yurtdışında Çalışan Doktorlu Türkler: Türkiye'den başka ülkelere Yüksek Seviyeli Eleman Göçü üzerinde bir Araştırma, ODTÜ, Ankara, 1970, s. 2.
6. Enderun hakkında bkz.: Miller, Barnette; The Palace School of Mohammed the Conquerer, Cambiridge University Press, 1941.
7. Bhagati, J.K.; The Brain Drain and Taxation: Theory and Empirical Analysis, Amsterdam, North-Holland Pub. Co., 1976, s. 54.
8. Oğuzkan, Prof.Dr. Turhan; "Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri ve Beyin Göçü Problemi", İnsan ve Kainat, Kasım 1985, sayı: 3, s. 26.
9. Oğuzkan, a.g.m., s. 27.
10. Bu konuda bkz.; Dedijer, Steven, "Early Migration". Bkz.; Walter, Adams, The Brain Drain, New York, The MacMillan Co., 1968, s. 9-28.
11. Bu konuda aşağıdaki kaynaklara müracaat edilebilir:

- Johnson, Hearry G. "In Internationalist Model". Bkz.: Walter, a.g.e., s. 68-91.
- Grubell, Herbert g., "The Reduction of The Brain Drain: Problems and Policies.", Minevra, Summer 1968, 4:4, s. 541-558.
- Grubell ve Scott, Anthony D., "The International Flow of Human Capital.", American Economic Review, May 1966, 56: 2, s. 268-274.
12. Bu konuda toplu bilgi edinmek için bkz.; Kidd, Charles; "The Growth of Science and the Distrubition of Scientists Among Nations", Impacta of Science of Society, 1964, 14: 1, s. 5-8.
- Shearer, John, "In Defence of Traditional Viers of The Brain Drain Probslem", International Educational and Cultural Exchange, 1966, s. 17-25.
- Thomas, Brinley, a.g.m., s. 423-427.
13. Oğuzkan, a.g.e, s. 27.
14. Oğuzkan, Prof.Dr. Turhan; "Beyin Göçü Karşısında Yaklaşımlar", İnsan ve Kainat, Yd: 1, sayı: 4, Aralık 1985, s. 13-15.
15. Oğuzkan, a.g.m., s. 16-17.
16. Oğuzkan, a.g.m., s. 16.
- Ayrıca bkz.; Waldon, Bello, "Brain Drain in The Phillippines", Modernisation in The phillippines, IPC papers, No: 7, 1969.
17. TOKTEN; programın İngilizce adı (Transfer of Know-How/Knowledge Through Expatriate Nationals)'nın başharflerinden müteşikkil kısaltılmış şeklidir.
18. Oğuzkan, Prof.Dr. Turhan; "Yurtdışındaki elemanlar yoluyla Bilgi Transferi: TOK-TEN İnsan ve Kainat, sayı: 7, Mart 1986, s. 17-20.
19. Guernier, Maurice; Üçüncü Dünya Eğitimi (çev: Hamide Topçuoğlu), Eğitim Sosyolojisi, Kaynak metinler, s. 138 vd.
20. Oğuzkan, a.g.e., s. 29-30.
21. Tezcan, a.g.m., s. 52.
- bkz.: Walter, a.g.e., s. 5-7.
22. Bkz.: Kösemen, Cevdet; "A Report Presented to The Education and Wold affairs Concerning Emigration of Engineers and Architects from Turkey to Foreign Countries for Project International Migration of Talent", Ankara, Temmuz, 1968.
23. Erkal, a.g.m., s. 73.
24. Julien, Claude; Amerikan İmparatorluğu (çev. T. Saraç-A. Gülercan), Ankara, 1969, s. 556.
25. Otezia, Enrique, "A Differential Push-Pull Approach." Bkz.: Walter, a.g.e., s. 120-134.

